

AKTUELLA PROBLEM INOM DEN EKONOMISKA FÖRSVARSBEREDSKAPEN

Av generaldirektör H. QVISTGAARD

I förra numret inleddes en serie artiklar om den civila sektorn av vårt totala försvar med en behandling av civilförsvaret. Här följer den andra artikeln i serien.

MAN TORDE väl numera vara tämligen ense om, att utgången av första och andra världskrigen i hög grad betingades av de krigförande makternas ekonomiska potential, baserad bl. a. på tillgången på råvaror, industriell kapacitet, energi, transporter, arbetskraft osv. I det kalla kriget är det för stormakterna av största vikt att rätt kunna bedöma motståndarens ekonomiska potential. Inom de stora maktblocken ha sålunda under senare år publicerats uppgifter och ställts prognoser om den ekonomiska utvecklingen på längre sikt, vilka äro av största intresse i detta sammanhang. Även i vårt land ha dessa problem sedan länge studerats i samband med planläggningen av den ekonomiska försvarsberedskapen, som just tar sikte på att stärka vår ekonomiska potential.

Syftet med den ekonomiska för-

svarsberedskapen är alltså att tillgodose krigsmaktens och civilförsvarets behov liksom viktiga samhällsliga behov i övrigt när det gäller försörjningen vid krig eller avspärrning. Även målsättningen kan sägas vara i princip oförändrad: att genom en kombination av industriell produktion och lagringsverksamhet samt vidtagandet av administrativa förberedelser skapa förutsättningar för att det mesta möjliga av landets totala värnkraft skall kunna uttagas. Det ligger i sakens natur att planläggningen inom ett så vidsträckt och mångskiftande fält som det ekonomiska alltid måste överses i takt med samhällsutvecklingen. En ständig rörlighet och strävan efter smidig anpassning är sålunda en normal företeelse inom det ekonomiska planlägningsarbetet. Under senare år har emellertid en helt ny faktor alltmera kommit in i bilden: hotet från massförstörelsevapnen.

Den syn på det nutida kriget, som blivit en följd av kärnvapnens tillkomst och som inom civilförsvaret bl. a. resulterat i nya

direktiv för planläggningen av utrymningen av våra större tätorter, har medfört djupgående konsekvenser även inom den ekonomiska försvarsberedskapen. Planläggningen måste revideras och detta har aktualiserat synnerligen komplicerade och svårbemästrade problem.

Vad först angår *produktionen* har man hittills under planläggningen i fred sökt klarlägga de för totalförsvaret viktigaste varorna genom en serie s. k. krigsproduktionsbesked, vilka utlagts på lämpliga industriföretag och som för dessa angivit de skilda statliga myndigheternas produktionsönskemål och vad som bedömts oundgängligt för samhället i övrigt. Till följd av vår industris struktur och lokalisering har denna planläggning resulterat i att den tänkta produktionen i krig i stor utsträckning kommit att förläggas till större tätorter. För komplicerad materiel har man dessutom att räkna med medverkan av industriföretag inom vitt skilda delar av landet, vilket givetvis ställer stora krav på transport- och förbindelseväsen. Dessa redan tidigare betydande svårigheter för krigsproduktionen komma att i hög grad skärpas, då man nu även måste räkna med kärnvapenanfall och därav betingade befolkningsomflyttningar.

Redan beredskapsutrymningarna komma att medföra störningar

för produktionen. När ca 50 % av de större tätorternas befolkning flyttar ut till landsbygden, uppstå givetvis betydande konsekvenser, i första hand för transportväsendet, handeln och serviceyrkena; men också produktionen kommer att drabbas, icke minst av psykologiska skäl. De slutliga utrymningarna komma ju att leda till en nästan fullständig avfolkning av de större tätorterna, vilket medför att produktionen där avstannar praktiskt taget helt.

Den härigenom påkallade revideringen av tidigare krigsindustriplanläggning, som i viss mån alltså jämt pågår i samarbete mellan riksnämnden och de militära förvaltningarna m. fl. myndigheter, innebär, att produktion under krig i möjligaste mån icke får planeras att komma till utförande i större tätorter och andra särskilt utsatta orter, t. ex. i närheten av flygbaser och kommunikationscentra. Endast om en viss tillverkning avser speciellt viktig materiel och ej kan utläggas på företag i mindre orter, får en verklig krigsproduktion planläggas i de största tätorterna. I sådana fall är avsikten att verksamheten skall förläggas till bergrum eller att personalen på ett eller annat sätt skall få ett någorlunda godtagbart skydd.

Den omläggning av planerna på krigsproduktionsområdet, som för närvarande pågår, innebär som synes en avsevärd minskning av den

hittills såsom möjlig betraktade produktionen under ett krig, som vi själva deltaga i.

Sedan den här skisserade omläggningen av produktionsplanläggningen slutförts och därtill avslutande konkreta åtgärder i form av skyddsrum o. dyl. färdigstälts, tillkomma emellertid ytterligare faktorer, som kunna förhindra eller försvåra produktionen. Man vet sålunda aldrig, var och hur kärnvapen komma att sättas in och kanske ännu mindre hur den radioaktiva beläggningen kommer att utveckla sig. Även om det i allmänhet knappast är möjligt att på förhand in concreto bedöma verkningarna på produktionen av kärnvapenanfall, kunna dock några principiella synpunkter anläggas.

Ett avbrott i produktionen för en kortare tid innebär i allmänhet knappast annan olägenhet än att den blir försenad, vilket ju i och för sig kan vara betydelsefullt. Allvarligare konsekvenser kunna emellertid uppstå, om ett drifts-avbrott drabbar en kontinuerlig tillverkning, ex.vis ugnar eller kemisk-tekniska processer, då även ett tillfälligt avbrott kan leda till en partiell förstöring av produktionsapparaten. Frågan om en viss produktion skall kunna vidmakthållas i krig innebär sålunda en avvägning mellan å ena sidan de risker det innebär för de däri engagerade människorna, och å andra sidan de värden, som kunna nås genom verksamhetens upprätthå-

lande med dess konsekvenser för försörjning och krigföring.

Inför de ovissa utsikterna att kunna upprätthålla en produktion i krig är det nödvändigt att planlägga viss tillverkning före ett krigsutbrott, om våra behov skola kunna tillgodoses. En dylik produktion blir med säkerhet force-rad; den brukar därför benämnas *F-produktion* och planläggning härav pågår för fullt. En bekymmersam faktor i sammanhanget är, att man aldrig vet hur lång tid vi komma att få på oss för att genomföra en F-produktion. Ett krigsutbrott kan komma efter en tämligen kort period av utrikespolitisk skärpning, och även om denna period blir längre, innebär igångsättningen av den planlagda produktionen alltid ett svårt avgörande för statsmakterna på grund av de ekonomiska och psykologiska konsekvenserna av ett dylikt beslut. När det gäller materiel av försvarsavgörande betydelse måste man därför — då man varken kan förlita sig på en krigsproduktion eller en F-produktion — inrikta sig på en tillfredsställande fredsansskaffning.

Som ett viktigt led i vår alliansfria politik ingår den av riksnämnden bedrivna *beredskapslagringen* av för samhället viktiga varor. Syftet härmed är att genom statlig upplagring av försörjningsviktiga och särskilt känsliga varor skapa möjligheter att i ett skärpt läge

stödja de tillgångar, som finnas inom industrien och näringslivet i övrigt. Med hänsyn till den svenska politikens inriktning på neutralitet har man vid lagrens sammansättning hittills främst inriktat sig på att stärka försörjningsläget vid en avspärrning. Målsättningen i stort har därvid varit att söka varumässigt överbrygga den tid, det bedömes taga att få igång en inhemsk ersättningsproduktion. Även om man sålunda i lagringsverksamheten framför allt tagit sikte på avspärrningsfallet, har man givetvis i möjligaste mån också sökt beakta den lagerhållning, som påkallas för krigsfallet. Större delen av riksnämndens lager utgöres emellertid av råvaror och bränslen, utspridda på ett mycket stort antal platser i landet.

Oavsett vilken position man intager till den mycket omdiskuterade frågan om våra chanser att stå utanför en eventuell krigisk konflikt mellan maktblocken, måste man i planläggningen alltid räkna med den eventualiteten att den politiska utvecklingen kan leda till att vi dragas in i kriget. Som tidigare framhållits har man numera att räkna med starkt begränsade produktionsmöjligheter under krig. Det överväges därför att ändra sammansättningen av beredskapslagren och i större utsträckning övergå till halvfabrikat och färdigprodukter, bl. a. för den utrymda befolkningens behov. Dessa spørsmål studeras för när-

varande inom riksnämnden och det förefaller sannolikt att en reviderad lagersammansättning i viss utsträckning blir nödvändig.

På varuområdet äro *drivmedlen och de flytande bränslena* av speciellt intresse med hänsyn till vårt starka beroende av tillförsel utifrån. Konsumtionen av dessa varor har som känt ökat mycket starkt efter kriget och förbrukningen är nu bortåt tio gånger så stor som under förkrigstiden. Utbyggnaden av cisterner har emellertid icke kunnat ske i takt med konsumtionsökningen. En viss lagringsskyldighet har alltsedan 1938 ålegat oljehandeln och oljeraffinaderierna. Genom beslutet vid 1957 års riksdag om ökad reservlagring av flytande bränslen har frågan om vår lagerhållning och försörjning kommit i ett förbättrat läge. Målet är att successivt få till stånd en ökad försörjningsreserv. I detta syfte har lagringsskyldigheten avsevärt skärpts och omfattar numera förutom oljehandeln och oljeraffinaderierna jämväl större industriella förbrukare.

För att beredskapskraven på skyddad lagring skola kunna tillgodoses ha cisternutrymmen i berg i större enheter färdigställt, bl. a. i importhamnar. Med hänsyn till faran för kärnvapenanslag äro emellertid våra bergtäckningar under vissa betingelser icke till fyllest. Man måste som komplettering inrikta sig på att få till stånd

mindre enheter, utspridda på ett stort antal platser och med lämplig belägenhet i förhållande till förbrukningen. Här komma både krigsmaktens strategiska önskemål och försörjningsbehoven för inkvarteringsområdena in i bilden.

I ett skärpt läge måste man vid behov med tämligen kort varsel kunna genomföra en reglering av förbrukningen främst utav drivmedel i syfte att nedbringa konsumtionen. Inom riksnämnden har därför utarbetats ett ransoneringssystem för i första hand bensin. Ransoneringskort äro tryckta och åtgärder ha vidtagits så att utdelning av korten till allmänheten skall kunna ske snabbt.

Särskilt i en avspärrningssituation aktualiseras frågan om övergång så snart som möjligt till gengasdrift. Som en förberedelse härför ha lämpliga aggregat främst för lastbilar, bussar och traktorer konstruerats, vilka i riksnämndens regi provköras vid statens maskinprovningar i Ultuna. Vissa företag i landet, som ha möjlighet att tillverka aggregat, ha planlagt att snabbt kunna upptaga serietillverkningar. Lämpliga ugnstyper för tillverkning av gengaskol ha konstruerats och vidare har en organisation skisserats för försörjningen med gengasbränsle.

I ett avspärrningsläge kommer givetvis även den olja, som utvinnes vid Kvarntorp, att utgöra ett betydelsefullt tillskott till vår försörjning.

Även i vad gäller de *fasta bränslena* ha ansträngningarna inriktats på att söka få till stånd största möjliga lager av importerade fossila bränslen. Av de inhemska ersättningsbränslena är det främst veden och torven, som tidigare varit föremål för intresse. För att vedavverkningarna vid en kris skola kunna underlättas, har man sålunda med biträde av länsstyrelserna undersökt möjligheterna att genomföra ett visst avverkningsprogram. I beredskapssyfte söker man vidare på olika sätt förbereda en intensifierad torvproduktion t. ex. genom rekognoscering och kartläggning av lämpligt belägna mossar samt förbättring av de maskinella resurserna.

Under senare år har uppmärksamheten även inriktats på utvecklingen av eldning med vedflis. För beredskapen har detta bränsle ett stort värde och man har numera kommit fram till från beredskapssynpunkt tillfredsställande tekniska lösningar på hithörande problem.

När det gäller *livsmedlen* brukar det ju sägas, att vi med nuvarande inriktning inom jordbruket i stort sett äro självförsörjande om vi få någorlunda normala skördar. Man måste dock i detta sammanhang komma ihåg, att självförsörjningen på längre sikt förutsätter tillgång på bl. a. konstgödsel. Härtill kommer att den höga mekaniseringsgraden inom jordbruket innebär

ett beroende av importerade drivmedel.

För att stärka vår beredskap inför en kris ha betydande reservlager av konstgödsel lagts upp på olika platser i landet. Dessutom ha förråd av lagringsbeständiga livsmedel upplagts, främst i underskottsområdena. För att underlätta jordbruksdriften förbereder man vidare en arbetsblockorganisation. Denna syftar i princip till ett rationellt utnyttjande av vad som efter inkallelser och uttagningar för krigsmaktens räkning blir kvar av mänsklig arbetskraft och dragkraft. Som en ytterligare beredskapsåtgärd har jordbruksnämnden låtit trycka särskilda beredskapskort. Härigenom har man fått möjlighet att vid behov kunna snabbt genomföra ransoneringar på livsmedelsområdet.

Livsmedelsproduktionens nuvarande lokalisering och struktur medför i krig åtskilliga besvärliga problem. I fråga om produktionen av jordbruksprodukter ha vi ju här i landet markerade överskotts- och underskottsområden. Betydande kvantiteter livsmedel måste sålunda i ett skärpt läge överföras t. ex. till Norrland. Härtill kommer allmänt sett att lagrings- och förädlingsplatserna för produkterna till mycket stor del äro belägna i större tätorter. Beträffande importvaror, t. ex. kaffe och andra kolonialvaror, finnas de stora lagren i regel i importhamnar och större orter i inlandet.

Det blir av största vikt att vi i god tid få börja undanföra de mycket stora lager, som sålunda normalt ligga i tätorter. Den fredsmässiga distributionen handhaves som känt i betydande omfattning av stora näringsorganisationer, t. ex. mejericentraler, slakteriföreningar och stora koncerner såsom KF och ICA, vilkas verksamhetsområden äro upplagda uteslutande med hänsyn till konsumtionens fredstida struktur. Inför ett krig måste distributionsapparaten helt omläggas och anpassas till befolkningens nya bosättningsområden.

Samtliga nu antydda problem medföra, att vi på livsmedelsområdet måste räkna med en radikal ändring av konsumtionsvanorna. Vi få ställa in oss på en väsentligt lägre standard och även tillämpa primitiva metoder, såsom hemslakt, utnyttjande av föråldrade småkvarnar osv.

Bilden av de svårigheter, som komma att möta på livsmedelsförsörjningens område, skulle icke vara fullständig, om man ej erinrade om de faror och problem, som kunna uppstå genom radioaktiv beläggning på livsmedel och växande gröda. I sammanhanget får ej heller den eventualiteten uteslutas, att biologiska stridsmedel och stridsgaser kunna komma till användning.

Såsom serviceorgan är *transportväsendet* av fundamental betydelse för det totala försvaret i krig. Den

självklaara målsättningen i planläggningen på detta område är därför att skapa möjligheter för ett effektivt utnyttjande av tillgängliga resurser, främst till lands och vatten. Trots en väl utbyggd reparationsberedskap är vårt järnvägs-system mycket sårbart och möjligheterna att framföra stora transporter landsvägsledes äro av olika skäl begränsade. Detta medför att sjötransporterna, främst med kusttonnage, få ökad betydelse. Sedan de stora hamnstäderna utrymts, komma de mindre hamnarna att behöva utnyttjas i vidgad omfattning. En ökning av dessa hamnars kapacitet förefaller därför välbetänkt.

Mycket stora krav på transportapparaten komma att ställas i samband med utrymningarna, undanförseln och den omläggning av distributionsapparaten, som måste ske med hänsyn till samhällets nya struktur. Bl. a. måste fordon i stor omfattning överföras från de större tätorterna till de län, där den inkvarterade befolkningen hamnat.

Svårigheterna för transportväsendet under krig komma i hög grad att öka, därest man också måste ta hänsyn till radioaktiv beläggning. Inom områden, där dylik beläggning konstaterats, kunna transporter bli stoppade för längre eller kortare tid eller också tvingas man att göra tidsödande kringgångsrörelser, om sådana över huvud taget gå att genomföra i det aktuella läget.

Även på *arbetsmarknadsområdet* har man att räkna med åtskilliga svårbemästrade problem i samband med de stora befolkningsflyttningarna. En första uppgift blir att så snart som möjligt söka få ett grepp över den utflyttade befolkningen. Detta medför bl. a. ett registreringsarbete av mycket stor omfattning. Särskilt i de landsdelar, där de största befolkningsanhopningarna kunna förväntas, måste en förstärkning av de regionala och lokala arbetsmarknadsorganen snabbt kunna genomföras. Dessa organ måste vara beredda att under en övergångstid genom improvisationer kunna tillgodose akuta större behov av arbetskraft. Så snart en registrering kunnat genomföras, är det givetvis av ekonomiska, sociala och psykologiska skäl särskilt viktigt att personer i de arbetsföra åldrarna så snabbt omständigheterna medgiva det kunna beredas någon form av arbete, varvid man givetvis bör söka utnyttja deras yrkeskunskap.

Den här ovan lämnade redogörelsen har endast avhandlat några av de viktigaste områdena av den ekonomiska försvarsberedskapen. Av densamma torde dock ha framgått, vilka utomordentligt allvarliga problem, som tillkomsten av massförstörelsevapnen fört in i bilden även på det ekonomiska området. Utan att förfalla till övertro på värdet av planläggning i och för

sig, måste man genom studier av olika typfall och uppgörande av alternativa handlingsprogram söka åstadkomma underlag inom myndigheter och beredskapsorgan för de improvisationer, som i svåra lägen kunna bli nödvändiga. Härige-

nom skapar man också förutsättningar för den samordning av landets resurser i försvarsansträngningarna och för tillgodoseendet av befolkningens försörjning i krig, som är den ekonomiska försvarsberedskapens viktigaste uppgift.